

**КАТТАЛАР ТАЪЛИМИДА ЧЕТ ТИЛИ ЎҚИТИШ: ХУСУСИЯТЛАР,
МУАММОЛАР ВА САМАРАСИНИ ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ**

Бахромхўжа Махамадходжаев
Ўзбекистон халқаро ислом академияси
Араб тили ва адабиёти ал-Азҳар
кафедраси ўқитувчиси

Аннотация. Мақолада, ҳозирги даврда, жаҳоннинг глобализацияси ва халқаро муносабатлар ривожланиши шароитида, катталар ёшидаги одамларнинг чет тилини ўрганишга бўлган эҳтиёжи ва бу жараёнда дуч келадиган қийинчиликлар таҳлил қилинган. Хусусан, ёшли катталар тил ўрганиш жараёнида ўзига хос психологик ва методик жиҳатларни ҳисобга олиш зарурлиги кўрсатилган. Таҳлилда, чет тилини ўрганишдаги мотивация, ҳаётий тажриба, қисқа ва узоқ муддатли хотира хусусиятлари, шунингдек, тил ўрганишда муваффақиятга эришиши учун муҳим педагогик шартлар таъкидланган. Шунингдек, ёшли катталар билан ишлашда индивидуал ёндашув ва самарали ўқитиш усулларининг аҳамияти кўрсатилган.

Калим сўзлар: глобализация, чет тили, ёшли катталар, психологик хусусиятлар, мотивация, таълим методикаси, педагогик тамойиллар, хотира, тил ўрганиш, самарали ўқитиш.

Жамиятнинг глобализацияси, халқаро алоқаларнинг кенгайиши ва бошқа давлатлар билан сиёсат, иқтисодий ва маданият соҳаларидаги ҳамкорликнинг ривожланиши даврида, катталар кўплаб ҳолларда халқаро фаолиятда иштирок этиш учун чет тилини ўрганишга эҳтиёж сезмоқдалар. Бироқ, уларнинг аксарияти чет тилини ўрганишда баъзи қийинчиликларга дуч келишади. Катталарга чет тилини ўргатишнинг айрим хусусиятларини билиш ва ҳисобга олиш ўқув жараёнини яхшилашда ва методик усуллардан самарали фойдаланишда катта аҳамиятга эга.

Психологларнинг таъкидлашича, инсон ёши улғайган сари, мантикий хотира яхшиланади, аммо қисқа муддатли хотира сусаяди. Шахсий камчиликларни тўлдирадиган функциялар ўртасидаги боғланиш ва мослашув эса қулай омил ҳисобланади. Масалан, йиғилган тажриба ва яхши ривожланган мантикий фикрлаш қисқа муддатли хотира ҳажмини тўлдиришга ёрдам беради. Лингвистик тажриба ўрганиш самарадорлигига ижобий ва салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Она тилидаги билим етишмаслиги эса грамматик ва лексик тузилмаларни тушуниш ва ўзлаштиришни қийинлаштириши мумкин.

Бундан фаркли ўлароқ, она тилини аъло даражада билиш баъзан чет тилини ўрганишга тўсқинлик қилиши мумкин, чунки ёши катталар ўзларининг бой ҳаётий тажрибаларидан келиб чиқиб ўз фикрларини ифода этиш учун ноёб сўзлардан фойдаланишга эҳтиёж сезадилар. Бу эса чет тилидаги имкониятларга зид келиши ва

натижада кўплаб хатолар юзага келтириб чиқариши мумкин. Шунга қарамай, амалиёт шуни кўрсатадики, бир чет тилини ўрганишда орттирилган лингвистик тажриба бошқа чет тилларини ҳам муваффақиятли ўрганишга ёрдам беради.

Шунингдек, мотивация катталар таълимида муҳим рол ўйнайди, бу одамни ҳаракат қилишга ундайди, унинг ички энергиясини сафарбар қилади ва унинг ҳаракатларини тўғри томонга йўналтириб туради.

Ёши катталардан ташкил топган аудитория билан ишлашда ҳар бир талабанинг шахсиятига, унинг ижтимоий ролини ҳисобга олган ҳолда эътибор талаб этилади. Талабаларнинг нутқ фаоллигини ошириш учун мос қулай шароитларни яратиш учун суҳбатдошга сезгирлик, иштирок этиш ва тўғридан-тўғри эътибор бериш билан ажралиб турадиган табиий ва норасмий мулоқотга интилиш зарур. Оҳанг манфаатдор ва ишончли бўлиши керак.

Бундан ташқари, шахслараро муносабатларда ўқувчиларнинг ҳиссий қулайлигини яратиш учун нафақат тилни билиш даражаси, балки гуруҳ аъзоларининг ёши ҳам ҳисобга олиниши керак. Талабалар натижаларини баҳолаш, хатоларни тузатиш, муваффақият ва саъй-ҳаракатларини рағбатлантириш керак.

А. В. Баластов фикрларига ҳамоҳанг равишда [2], катталарга чет тилини самарали ўқитиш учун педагогик шартлардан бир нечтасини аниқлаш мумкин.

Аксарият олимларнинг фикрига кўра, ёши катталарнинг чет тилини ўзлаштиришларидаги ўзига хос томонлар қуйидагилардан иборат:

1. Ёши катта талаба – бу мустақил ва ўзини ўзи бошқарадиган шахс бўлиб, у ҳаётий тажрибага, шу жумладан ўқув ҳам тажрибасига эга.

2. Ҳар бир ёши катта талаба чет тилини ўрганиш учун ўзига хос мотивацияга эга, бу кўпинча унинг касбий фаолияти билан боғлиқ.

3. Ёши катта талаба назарий билимларни кундалик ва профессионал ҳаётда дарҳол амалда қўллашга ҳаракат қилади.

4. Ёши катта талаба ўқитиш сифати ва унинг натижаларига нисбатан юқори талаблар қўяди.

Юқорида айтилганларнинг барчасига асосланиб, ёши катта талабалар гуруҳини ўқитишда асосий педагогик тамойиллар қуйидагилардир: индивидуаллаштириш, тажрибага таяниш, биргаликдаги фаолият принципи, ўқитишнинг амалий йўналиши, ўқитишни ташкил этишда ўқитувчининг роли, маслаҳат бериш ва зарур сифатли билимлар.

Кўпгина психологлар катталар таълимида саккизта муҳим хусусиятни ажратиб кўрсатишади.

1. Ёши катта талабаларда чет тилини ўрганиш учун мотивация пайдо бўлиши керак. Уларда янги билим ва кўникмаларни эгаллаш истаги кучли бўлган тақдирдагина, уларнинг ўқиши самарали бўлади. Мотивацияни мажбурлаш сингдириш мумкин эмас, лекин уни ташқаридан тўғри тарфага йўналтириш мумкин.

2. Ёши катта талаба фақат ўзи учун муҳим ва амалда қўллаш учун зарур деб ҳисоблаган нарсаларни ўрганади.

3. Ёши катта талабалар тилни иш жараёнида ўрганадилар. Агар улар олган билимларини амалда қўллаш, уларни мустақамлаш, мунтазам равишда такрорлаш имкониятига эга бўлса, унда янги билимлар "пассив" ўрганишга қараганда узоқроқ сақланади.

4. Ёши катталарни ўқитишда амалий ҳаётдаги реал муаммолардан фойдаланиш ва аниқ ечимни излаш керак.

5. Олдинги ҳаёт тажрибаси ёши катта талабага катта таъсир кўрсатади. Талабанинг янги билимларни қандай қабул қилиши тўғридан-тўғри уларнинг олдинги ҳаётий тажрибаларига боғлиқ.

6. Ёши катта талабалар норасмий муҳитга муҳтож, чунки кўпчилик мактабдаги машғулотлар билан боғлиқ ёқимсиз хотираларга эга.

7. Ёши катта талабалар гуруҳини ўқитишда турли хил ўқитиш усулларида фойдаланишни ёдда тутиш лозим. Агар янги билим ва кўникмалар кўриш ва эшитиш каби бир нечта ҳислар томонидан қабул қилинса, ўрганиш самаралироқ бўлади. Аудио ёзувлар, кўргазмали қуроллар, видеофилмлар билимларни яхшироқ ўзлаштиришга ёрдам беради. Шунингдек, мунозарали ўқитиш усули олинган билимларни яхшироқ мустақамлашга, уларни қўллашга ва ўқувчининг эътиборини жалб қилишга ёрдам беради.

8. Ёши катта талабаларни "баҳолаш" эмас, балки йўналтириш керак. Уларнинг аксарияти ўзларига, қобилиятларига танқидий муносабатда бўлишади, шунинг учун атрофдагиларнинг муҳокамасидан кўрқиб туфайли рақобат уларга салбий таъсир кўрсатиши мумкин [3].

Шахслараро ўзаро муносабатлар катталарга чет тилини самарали ва муваффақиятли ўқитишнинг муҳим шартларидан биридир. Шахслараро ўзаро муносабатларнинг психологик хусусиятларини ҳисобга олиш ўқув жараёнини яхшилади ва катталар учун энг самарали ўрганишга олиб келади.

Катталарга чет тилини муваффақиятли ўргатиш учун режалаштиришдан тортиб то натижаларга қадар ўқув жараёнининг барча босқичларида талаба ва ўқитувчининг доимий ўзаро таъсири зарур.

Г.А.Китайгородская "ўқувчининг ўзи ижодий қобилиятларини фаоллаштиришга, эътиборини сафарбар қилишга, воқеаларнинг ҳиссий тажрибаси таъсири остида хотирасини тўлдиришга мажбур бўлган вазиятли бурилишларни яратиш" зарурлигини таъкидлайди [4]. Ёши катта талабалар учун янги билим ва кўникмаларни зудлик билан қўллаш жуда муҳим, шунинг учун одатда дарсда ролли ўйинлардан, ҳаётдаги реал вазиятларни моделлаштиришдан фойдаланган маъқул саналади.

Бундан ташқари, илгари айтиб ўтилганидек, ёши катталарда болалар ва ўспиринларга қараганда билим олишга бўлган мотивация кучли, шунинг учун ўқитувчи режалаштирилган натижага эришиш учун уни қўллаб-қувватлаши ва

бошқариши керак. Янги сўзларни яхшироқ ёдлаш учун визуал тасвирлар ва уюшмалардан фойдаланиш муҳим ҳисобланади [5]. Шунингдек, ўқитувчи томонидан талабаларнинг билимларини баҳолаш ўрнига, энг самарали усул натижаларни аввал талабанинг ўзи томонидан баҳолаш, сўнгра уларни ўқитувчи билан муҳокама қилишдир.

Хулоса қилиб айтганда, биз турли хил ваколатларни шакллантириш ва ривожлантириш, фикрлар, муносабатлар ва ривожланиш истагини яратишни назарда тутадиган "компетенцияга асосланган" ёндашув ҳақида фикр юритдик. Бу мақсадларнинг барчаси ёши катта талабаларнинг тил ўрганишдан олдиға қўйган мақсадларига мос келади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Немов Р.С. Психология : учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений : в 3 кн. – 4-е изд. / Р. С. Немов. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС. – 2003.
2. Балластов А. В. Практическое применение информационных технологий при обучении взрослых профессионально ориентированному иноязычному общению в условиях неязыкового вуза / А. В. Балластов // Вестник ТПГУ. – 2012. – № 4. – С. 74–79.
3. Козлова О. В. Интегративная технология обучения взрослых иностранному языку / О. В. Козлова // Современные наукоемкие технологии. – 2005. – №8. – С. 135–137.
4. Китайгородская Г. А. Оптимальная организация учебного процесса при интенсивном обучении иностранным языкам взрослых / Г. А. Китайгородская // Психология и методика обучения иностранным языкам. – М. – 1978.
5. Matibaneva R.B. Lug'atni o'qitishda yangi texnologiyalar / “Chet (arab) tili zamonaviy ta'limida vosita til muammosi va innovatsion yondashuv” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. - T. – 2022